

Слободан Перовић*

ЗАЧЕЦИ СРПСКЕ ФИЛОЗОФСКЕ МИСЛИ О ПРИРОДНОМ ПРАВУ

Теорија природног права, нарочито од XVII века, све је више напушта-ла теолошку интерпретацију, да би дошла до револуционарног објашњења које извор природног права своди на ауторитет људског ума. Та концепција била је брањена у европској правно-филозофској мисли, а ипак је и у Србији још половином XIX века, па све до наших дана. У том смислу, јуну најњу заслужује дело Природно право Јована Стерије Поповића, који је, као следбеник Канта, сачинио ово дело а које ће бити објављено тек 1995. године, дакле, после 154 године од времена његовог наситанка. Зајим, ју је и дело Димитрија Матића, који ће као следбеник Хегела, сачинио књижу Начела умног државног права. Идеја рационалног природног права брањена је у српској књижевности и у првој половини XX века, и ју значајно место заузимају дела Томе Живановића и Божидара С. Марковића.

СЛЕДБЕНИЦИ КАНТА И ХЕГЕЛА

Заступника умног права било је и у Србији још половином XIX века.¹

Нажалост, захваљујући средини којој су припадали, њихова дела нису оставила дубљи траг у законодавној и судској пракси, тадашње, па ни касније Србије.

Поменимо само оне који су нам (бар у рукопису) оставили писмени траг своје мисли и свог образовања кога су стицали на самим изворима европске културе, а који су, као сувише слободумни, били сматрани „страним телом“ и то управо од свог отечества коме су све дали што су знали, јер друго нису имали.

Пре свих, то су филозофска дела Јована Филиповића, Јована Стерије Поповића и Димитрија Матића.

* Др Слободан Перовић, редовни професор Правног факултета у Београду.

1 О томе опширније видети, Гордана Вукадиновић, *Идеја природног права и правде у нашој традицији*, Правни живот, бр. 9–10, 1994, стр. 697–707. Као носиоци идеје природног права код нас у XVIII и XIX веку, овде се наводе: Доситеј Обрадовић (1742–1811); Лазар Војновић (година рођења није позната–1812); Божидар Грујовић (1778–1807); Јован Стејић (1803–1853); Димитрије Давидовић (1789–1838); Јован Филиповић (1819–1878); Јован Стерија Поповић (1806–1856); Димитрије Матић (1821–1884); Божидар С. Марковић (1903-).

ФИЛОЗОФИЈА ПРАВА ЈОВАНА ФИЛИПОВИЋА

Један од првих из периода зачетка српске правне науке² који је систематски изложио филозофију права, био је Јован Филиповић са својом *Филозофијом њрава* из 1839. године.³

Ношен мотивом знања и просвећености, он своју књигу пише под уводним речима: „Кад се од нас иште, да ми оно, што је право чинимо, није л’ нужно, да ми оно, што је право, знамо?“⁴

2 Према Г. Вукадиновић (*наведено дело*, стр. 702) „идеја природног права добија потпуно заокружен облик у систематском делу Јована Филиповића (1819–1878), *Филозофија права* из 1839. (друго, обимније, прерађено и проширено издање појавило се 1863. год.). Под утицајем Канта, Филиповић развија идеју природног или умног права и при томе између природног и умног права ставља знак једнакости. Филозофију права схвата као науку о том праву, а она се дели на филозофију права општег приватног и филозофију права општег приватног и филозофију права општег јавног права. Најславније урођено природно право, како каже Филиповић, јесте право човечности или морала. Право човечности се појављује у три вида: као право личног опстанка, право слободне узрочности и право једнакости.“

3 Јован Филиповић, *Филозофија њрава* из 1839. године, приредили и сачинили предговор Мирољуб Симић и Драган-Петар Николић, „Просвета“, Ниш 1994. Писци предговора за ову књигу, најпре, чине животопис овог аутора, а затим пружају библиографске податке, као и оцене овог дела. Карактеристичне су прве речи писца предговора: „Од сто учених Срба, наших савременика, вероватно би се на прсте једне руке могли избројати они који су уопште чули за Јована Филиповића.“ Разуме се, да овај тачан податак, тачно и говори о стању наше научне и стручне свести и савести, када су у питању знаменита дела из наше, нешто даље, прошлости. Иначе, према писцима предговора, „Филиповић је рођен у Сремским Карловцима 1819. године, студирао права у Пожуну, из Аустрије прешао у Србију 1839. године, био је председник Апелационог суда и касније судија Касационог суда, кратко и министар правде, председник Друштва Србске словесности, као председник Касације дошао под удар једног скандалозног закона са нескривеном политичком позадином – Закона о давању судија под суд, у тзв. Мајсторовићевој афери осуђен је 1863. године на три године затвора и две године губитка грађанске части. Казну је издржао у Карановцу (данашњем Краљеву), али је под притиском јавног мњења помилован септембра 1865. Изгубивши државну службу, Филиповић се бави превозењем и адвокатуром у Београду, где је и умро 1876. године у својој педесет седмој години живота.“

4 Јован Филиповић, *наведено дело*, стр. 27. Ово дело, Филиповић је објавио врло млад, а уз то у средини која није била нарочито наклоњена за овакву врсту научног дела. Ево шта нам писци предговора ове књиге Мирољуб Симић и Драган-Петар Николић данас наставници Правног факултета Универзитета у Нишу, о томе кажу: „Филиповић своју *Филозофију њрава* објављује као двадесетогодишњак. Уз то, објављује је у једној средини где су реткост не само правници и филозофи, већ и писмени људи уопште – у средини где су се још пре десетак година могли чути предлози кнезу ‘да се побију сви који знаду читати и писати’ (вид., Вук Стеф. Караџић, *Писма*, „Српска књижевност у сто књига“, књ. 14, Нови Сад-Београд 1969, стр. 149); колико још 1832. године. Јован Стејић, аутор прве књиге *Сабор истиине и науке*, издате у тек набављеној државној штампарији, морао је да бежи из Србије још током њеног штампања. Зато је већ и само појављивање Филиповићеве *Философије њрава* чин достојан дивљења“ (о развоју правно-филозофске мисли вид. Мирољуб Симић, „Развој теорије права у Србији до Другог светског рата“, *Зборник за теорију њрава*, свеска II, САНУ, Београд 1982, стр. 301–310). Јован Стејић (1803–1853) морао је да бежи из Србије још током штампања његовог списа „Природна права човека“, објављен у књизи *Сабор истиине и науке*,

То знање, које је Филиповић изложио у својој *Филозофији љрава*, указује да је он био, по научној припадности, присталица рационалне (умне) концепције природног права.

Она је тада била брањена од великих европских филозофско-правних ауторитета.⁵

Инсистирао је на гледишту јединства права и морала, којима је ум заједнички извор.

Уносио је на тај начин право у морал, што га је изложило и научној критици,⁶ с обзиром на извесне разлике у односу на филозофију Канта.

У ствари Филиповић је, „на правну филозофију гледао у духу аристотеловске традиције, тј. правну филозофију је сматрао делом практичне филозофије. То је имало за последицу тесну повезаност правне филозофије и етике“.⁷

ПРИРОДНО ПРАВО ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

За разлику од Филиповића који је за живота своје филозофско дело штампао, Јован Стерија Поповић, први професор права на тек основаном Правном факултету на Лицеју у Крагујевцу и касније у Београду,⁸ своје *Природно љраво* није видео као објав-

(1832). У одговору на питање зашто је морао да бежи, вероватно је од значаја и то, што је Јован Стејић у тој књизи написао да је закон врховна вредност друштвеног живота, да је закон над свима па и над владоцима (Г. Вукадиновић, *наведено дело*, стр. 701; Радовић Р., „Либерално природно право у политичкој филозофији Јована Стејића и Димитрија Давидовића“, *Архив за љравне и друштвене науке*, 1940, стр. 449 и сл.). Природним правима Стејић сматра она права која ни време ни ум законодавца не рађа. Она су производ природе, средство разума и осећај срца, која треба да обуздају самовољу и омогуће несметан развој човекових способности. Право у својој суштини је синтеза природног и позитивног права. Природно право без позитивног остаје у сфери апстрактних идеја у домену чистог разума у дубини саме људске природе. Људски ум треба да их открије, протумачи и практично примени (Г. Вукадиновић, *ibidem*). Као што се види, када је неко проговорио језиком европске културе, онда је, морао да бежи из Србије.

5 Ј. Филиповић, *наведено дело*, стр. 19. Друго издање (1863) *Филозофије љрава*, које је било знатно обимније и прерађено, Филиповић је издао са намером да „слушаоцима Православног одсека Велике школе прошири знања и са филозофичним испитивањем права, а особито правних начела, како би слушаоци и даље овакве испите из других књига читали, а можда по времену и сами предузимали“ (М. Симић и Д. П. Николић, *наведено дело*, стр. 11).

6 Тако, Т. Живановић, *Систем синџијичке љравне филозофије*, Београд, 1959, стр. 553.

7 Данило Н. Баста, *Преображаји идеје љрава – Један век љравне филозофије на Правном факултету у Београду* (1841–1941), Београд 1991, стр. 5 и сл.

8 Јован Стерија Поповић (1806–1856), један од прва три професора на Лицеју (уз Јована Рајића и Игњата Станимировића), где је био само две године (1841. и 1842). Иако је за то кратко време сачинио рукопис предавања под називом *Природно право*, као следбеник Канта, противно својој вољи, морао је напустити

љену књигу, нити су је могле видети бројне генерације правника које ће доћи после ученог родоначелника.

Књига је први пут објављена тек 1995. године, дакле, после 154 године од када је рукопис настао.⁹

Следбеник Канта у најлепшем издању, Стерија још у време хатишерифске Србије, 1841. године говори о природном праву као праву светског грађанства или космополитском праву. То право Стерија види као темељ свих постојећих закона, јер нас једино природно право, као право праведно по себи, може одвести вечитом миру као најлепшем задатку за род човечности.¹⁰

Филозофска Стеријина мисао снажно је заснована на тековинама цивилизације природног права. У његовом *Природном праву* налази се простор за читав континуитет идеје природног права, почев од античке филозофије, преко средњовековне, све до немачке класичне.¹¹

Према данас датој научној оцени „идеја природног права коју је Стерија прихватио била је у својој основи либерална и кантовска. Основни проблем пред чијим решавањем право вазда стоји, јесте проблем спољашње слободе и њене организације у заједници (и као заједнице) умних бића.

Како је могуће и како се зајемчује сфера слободног делања свакога и свих, то је његово средишње и водеће питање.

Ту се налази жижа природног права којем се Стерија приклонио и које је стао да шири у нашем поднебљу. Он је доследно заступао правни (истовремено и политички) идеал просвећеног, уређеног, достојанственог, једном речи: на слободи заснованог живота.

професуру по заповести ондашње српске власти и прећи у државну администрацију. Стерији је то тешко пало, и истицао је да ће му се тешко наћи замена у професури, као и да жели да и даље објављује своје радове на „ползу рода Србског“. Зато је молио да не иде на начелничку функцију, а ако је то неизбежно, да му се сачува место на Лицеју. Ипак, на Лицеј се више никада није вратио (опширније, Сима Аврамовић, „О Стеријиној *Рејџориши*“, објављено у књизи: Јован Стерија Поповић, *Природно право. Рејџорика*, у издању „Службеног листа СРЈ“, Београд 1995, стр. 210). Тако је у ондашњој Србији била пресечена једна научна нит коју је Стерија започињао по угледу на европске писце филозофије права.

9 Књига је објављена у оквиру библиотеке „Класици југословенског права“ у издању Новинско-издавачке установе „Службени лист СРЈ“ (друго коло), Београд 1995. године, прилагођена савременом језику. Исте 1995. године у издању Матице српске књига је изашла на изворном језику. Остаје питање зашто се увек на српском пространству дуго и тешко пробијао акт опште и професионалне културе, као што је нпр. објављивање ове књиге тек после 154 године. Вероватно да питање задире у дубине не само издавачког, већ и друштвеног ткива уопште.

10 Ј. Стерија Поповић, *наведено дело*, стр. 204 и сл.

11 Ј. Стерија Поповић, *наведено дело*, стр. 47 и даље.

У том погледу Стерија се својим природним правом сасвим сигурно налази на Доситејевој, европској и просветитељством обеженој линији наше културе и духовности.

Тај дух Стеријиног природног права открива се на многим страницама, али је по свој прилици до врхунца доведен на самом његовом крају, тамо где он, крећући се Кантовом стазом пацифистичке јуриспруденције, излаже своје мисли о праву светског грађанства¹².

И на крају ове научне оцене, ево епитета – *нейролазне вредности* Стеријиног природног права.¹³

Остаје питање, да ли је, из те непролазне вредности, наша правничка јавност из периода еволутивне или револуционарне свети, извукла потребна искуства, себе ради, а не Стерије ради.

Очигледно, питање које чека научни одговор који ће нам донети неко друго време, па и други људи.

Зато наставимо да пратимо идеју природног права која је у Србији почела да се развија половином прошлог века.

НАЧЕЛА УМНОГ ДРЖАВНОГ ПРАВА ДИМИТРИЈА МАТИЋА

Стерија у свом времену није био усамљени заступник идеје о природном и праведном праву за коју је сазнао на неким дубљим изворима европске културе и коју је, као следбеник Канта, усвојио у свом научном опусу.

Његов савременик и ученик Димитрије Матић,¹⁴ који ће се такође образовати превасходно на изворима немачке класичне

12 Данило Н. Баста, „Идеја природног права код Јована Стерије Поповића“, у књизи Јован Стерија Поповић, *Природно право. Рејторика*, изд. „Службеног листа СРЈ“, Београд 1995, стр. 41.

13 Данило Н. Баста, *ibidem*.

14 Димитрије Матић (1821–1884). Опширније видети, Божидар С. Марковић, *Димитрије Матић – Лик једног њавника*, издање САНУ, Београд 1977; исти аутор у књизи *Димитрије Матић, Начела умног државног права*. Кратки преглед историјског развитака начела права, морала и државе од најстаријих времена до наших дана, издање „Службени лист СРЈ“, Београд 1995. године, стр. 7 и даље; Вукадиновић Гордана, „Идеја природног права и правде у нашој традицији“, *Правни животи*, бр. 9–10, 1994. година, стр. 703 и сл. Према Б. Марковићу (*ibidem*), Матић је рођен у Руми и као дечак је прешао у Србију где ће остати до краја живота. По завршеном филозофско-правном одсеку крагујевачког Лицеја 1837–1841. наставио је студије у Немачкој, положио докторат филозофије у Лајпцигу 1847. По повратку у земљу, постављен је 1848. године за професора „Отечественог права при Србском лицеуму“. На том послу ће, међутим, остати свега три године, јер је 1851. због ондашњих политичких прилика у Србији и свог слободоумља уклоњен са Лицеја, заједно са Костом Цукићем и Борђем Ценићем, својим колегама и једномишљеницима. Био је први зачетник идеје о оснивању универзитета у Србији, члан Друштва српске словесности и Српског ученог друштва, министар просвете и правде, и председник Народне скупштине у Крагујевцу која је 1878. прогласила независност Србије.

филозофије (докторат филозофије у Лајпцигу), доћи ће, да већ 1848. године, као професор „Отечественог права при Србском лицеуму“, настави започети рад свог првог учитеља, унесећи Хегелову филозофију слободе, нешто више него што је то чинио Стерија. Али, и Матић неће другачије проћи, и он ће после само трогодишње професуре бити удаљен са Катедре,¹⁵ у суштини због „превелике“ слободе коју је заступао и ширио.

Тако је Србија, на самој половини XIX века, још спутана турским феудом, у мисаоном смислу добила „свога“ Канта и „свога“ Хегела у личностима Јована Стерије Поповића и Димитрија Матића.¹⁶

Нажалост, није се тиме битно користовала, чак ни у времену које јој је донело слободу од турских стега.

15 Матић је стицао знања на европским универзитетима од 1845. до 1848. године и то у Берлину, Лајпцигу (докторат из филозофије), Хајделбергу, Женеви и Паризу, али је све то радио само да би што пре дошао „своме отечеству“ и преносио стечена знања на младе генерације. Тако, према његовом Дневнику (Марковић, *нав. дело*, стр. 16) види се шта га је ломило и шта га је преломило да прекине студије и да се врати у земљу. У суботу 8. априла 1848. после поноћи он на крају узвикује: „Збогом странтовање, збогом музе. Ајдте с нама у србске лугове, тамо ћемо вам красно боравиште оградити. Ми оћемо слободу савршену србском целом народу, а слобода је и ваша најмилија сестра, па ајдте с нама, да утврђујемо наравственост сталну, јер без слободе њу није могуће ни помислити. Још сутра па збогом Паризу.“ Са таквим одушевљењем Матић се вратио у Србију и исте 1848. године био постављен за професора Отечественог права при Србском Лицеуму где је своју дужност изузетно озбиљно схватио и сав се предао својим студентима и предавањима: „Ја ћу, дакле, одсад са младим србским духовима имати посла, они су поље мога рада. Радим по цео дан и овај месец ми је прошао, чини ми се, као један дан. Ја сам почео сад стари берлински, хаделбершки, париски, седећи живот водити. Морам по цели дан да седим, и да радим на објашњењу Србског законика за моје школско предавање.“ Међутим, и поред ентузијазма, спремности, знања и свести, Матић је био уклоњен са Катедре јер је за оне прилике у Србији био сувише слободоуман („клевете се обнове да професори кваре ђаке“ *ibidem*, стр. 20). По Стојану Бошковићу (Б. Марковић, *наведено дело*, стр. 20) дубље разлоге за одстрањење Матића и другова са Лицеја треба тражити у ондашњим политичким приликама које су владале у Србији. То је било време сукоба општег слободарског покрета у Европи, па и код омладине у Србији, са реакцијом после револуције од 1848. Није случајно што су Матић и другови били уклоњени са Лицеја исте године кад је наредбом власти забрањена и Дружина младежи србске, чији је и Матић био врло активан члан, и у којој су бучно заступане ослободилачке идеологије и заузиман агресивни став према Турској и Аустрији – што није било у складу са тадашњом спољном политиком Србије. Према Михаилу Поповићу (Б. Марковић, *наведено дело*, стр. 20) тадашња власт у Србији сматрала је да ће млади либерални професори Лицеја бити ако не кориснији у администрацији или судству, а оно у сваком случају мање опасни за државу и поредак.

16 Опширније: Божидар Марковић, *Димитрије Матић – Лик једног правника*, издање САНУ, Београд 1977; Димитрије Матић, *Ђачки дневник (1845–1848)*, приредили за штампу Љубомир Ђурковић-Јакшић, Босиљка Јанковић и Анђа Маслеша, Београд 1974. у издању Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, Београд; Стојан Бошковић, „Беседа у спомен Димитрију Матићу“, *Гласник српског ученог друштва*, кн. 69/1889, стр. 163–242), посебно одштампано, Београд 1989, стр. 82.

Дошле су друге, ратне и насилничке, и најзад, стега идеолошка и једносмерна. Тиме је конач живота правно-филозофске мисли, тада започет у Србији, био коначно пресечен. Учињено је то оштрицом једне парантеле која је државу схватала као монопол за физичко насиље, а право као одраз воље владајуће класе у таквој држави.

Чини се, то су били разлози што српска правно-филозофска мисао у својој прошлости није добила чврсте корене и стабилнији концепт права и правде.

Отуда, речи Димитрија Матића „оно што сад највише желим, то је да се нашем Лицеуму по Хегелу философија предавати почне“,¹⁷ остаће само као историјски траг једног покушаја да снажније закорачимо у европски култ филозофије и правне науке.

Данас, објављивање њихових и других сличних дела,¹⁸ чин је који можда охрабрује само правно-историјску науку. Зар је потребно рећи, да никаква рехабилитација није потребна њима. Потребна је нама и нашој будућности. Без сазнања културне прошлости, тешко се могу пронаћи путокази нашег даљег правничког битисања. Хоће ли нам и даље живот бити спутан конфузним правничким локалитетом, почев од наше вековне „сабље димискије“, па све до модерне искључивости „воље владајуће класе“ или ће се упутити универзуму права и правде – питање је које се не решава тренутном снагом или жељом, већ степеном филозофске и моралне конституције, економске и правничке еманципације, речју, степеном опште културе.

ПРВА ПОЛОВИНА XX ВЕКА

У првој половини XX века, у српској филозофији права, па и природног права, значајно место заузимају научна дела два ве-

17 Према Б. Марковићу (*наведено дело*, стр. 22) одлучујући и конкретан утицај на Матића извршила је Хегелова филозофија, у тој мери да би се он могао назвати нашим највећим хегелијанцем XIX века.

18 Године 1995. у издању Новинско-издавачке установе Службени лист СРЈ, изашло је друго коло „Класика југословенског права“ у коме су објављене књиге: Јован Стерија Поповић, *Природно право*; Димитрије Матић, *Начела мног државног права*; Глигорије Гершић, *Дипломајско и конзуларно право*; Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*; Борђе Тасић, *Проблем оправдања државе*. У ранијем првом колу (1985) у издању истог издавача објављене су књиге: Стојан Новаковић, *Васкрс државе српске*; Валтазар Богишић, *Имовински законик за Црну Гору*; Живојин Перић, *О уговору о продаји и куйовини*; Тома Живановић, *Основни проблеми кривичног права*; Милан Бартош, *Међународно јавно право*.

ликана права и правне науке – Тома Живановић¹⁹ и Божидар С. Марковић.²⁰

СИНТЕТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА ТОМЕ ЖИВАНОВИЋА

У научном трактату о филозофији права,²¹ поред читаве ризнице различитих схватања и литературе из области природног права²² Живановић је на оригиналан начин извео синтезу учења о природном праву.²³ У својој минуциозној научној опсервацији, он разликује природно и позитивно право, али их ипак види јединствене, јер се њихов синтетички извор налази у надискуственој подидеји права која је конкретизација апсолутне идеје.

На тој хипотези Живановић у извесној мери модификује учење Хегела. Тако, по овом аутору, „једна од апсолутних подидеја, на којима стоји апсолутна идеја, свет по себи је према реченом (вечна и непроменљива) апсолутна идеја права (и морала). Али се позитивно право овог или оног народа, у садашњости и прошлости, не може сматрати, као што тврди Хегел, реализацијом апсолутне, објективне идеје права, појма права као трансцендентног бића, те

19 Тома Живановић (1884–1971) – професор Правног факултета у Београду од 1920. до 1945. године. О његовом делу, опширније, Стеван Врачар, *Стируктуралности филозофије људског права*, Нови Сад 1995, стр. 265–383. На том месту, између осталог, стоји: „Ако је икада и игде постојала приметна несразмера, извесна неусклађеност, необична опречност између стварног значаја и величине неког научника, с једне стране, и формалног изражавања, истицања и потврђивања те чињенице, с друге стране, – онда је то и сувише очигледно у случају академика Томе Живановића, свакако и неоспорно највећег правног филозофа, кривичара и правника српског народа, па самим тим и једног од стварних великана југословенске науке уопште и правне науке напосе“.

20 Божидар С. Марковић (1903–), професор Правног факултета у Београду у пензији. Докторирао је 1930. године у Паризу са темом „Оглед о односима између појма правде и развитка позитивног приватног права“. Исте године књига је у Паризу била објављена, а на нашем језику књига је објављена 1995. године у издању Правног факултета у Београду. Професура му је била прекинута окупацијом земље (1941), али, нажалост, после ослобођења није настављена, пошто га је ослободилачка власт ставила у пензију у 43. години живота. Цео научни опус, до данас, Божидар С. Марковић је посветио појму правде и правичности и њиховом утицају на позитивно право. Опширније, вид. Миодраг Орлић, „О смислу правничког позива“, посвећено проф. Божидару С. Марковићу, *Правни животи*, бр. 9–10, 1994; Божидар С. Марковић, „Сећања на Правни факултет Београдског универзитета“, *Анали*, бр. 2–3, 1992; Гордана Вукадиновић, „Идеја природног права и правде у нашој традицији“, *Правни животи*, бр. 9–10, 1994, стр. 704 и сл.; исти аутор, *Правна држава*, Нови Сад 1995, стр. 136 и сл.

21 Тома Живановић, *Систем синтетичке људске филозофије, Синтетичка филозофија људског права и Синтетичка филозофија људских наука*, издање САНУ, Београд 1959, укупно стр. 939.

22 Тома Живановић, *наведено дело*, нарочито стр. 523–632.

23 Опширније: Стеван Врачар, *Стируктуралности филозофије људског права*, Нови Сад 1995, стр. 265–358, нарочито стр. 317 и сл.

апсолутна идеја права не значи, као по њему, све позитивно право (позитивно-правни панлогизам и панидентизам), ... Место да се (вечна и непроменљива) апсолутна, објективна идеја права реализира еволутивно у позитивним правима свих времена и народа, као по хегелијанизму, она је се, и у позитивном праву реализирала непосредно само у трансцендентном правном свету, и то уједанпут... При постојању дуалитета природног и позитивног права (као и природног и позитивног морала) једино логичко објашњење односа апсолутне идеје права према њима, које се може дати, јесте, да је једини објекат трансцендентне и уједанпут извршене реализације ове идеје било природно право, његова идеја и да се тек природно право (у оба своја дела) реализира постепено и са случајностима и тако алогичностима у позитивном праву.

Другим речима, само је природно право непосредно реализација апсолутне, ван човека лежеће, дакле објективне идеје права, док је позитивно право само посредно њено реализирање. Само је дакле природно право непосредни рефлекс у човековој природи и тако у људском духу апсолутне идеје права. Тиме је одређен положај природног права у универзуму“.²⁴

Као што се види, заједнички именоватељ Хегеловог и Живановићевог схватања јесте Идеја, али док Хегел сматра да Идеја није непосредан извор права него је то објективан дух, као развојни степен Идеје, дотле Живановић Идеју узима као извор подидеја и сматра да је право резултат подидеје као конкретизација Идеје.²⁵

Водећи ову мисао до краја, Живановић закључује: „Природно право је наиме према *Синтетичкој филозофији права* заиста цео један систем правних норми, норми који обухватају све правне области. Али је оно непроменљиво (вечно) и универзално само у погледу општих правних норми (принципа), како оних које важе за све природно-правне области, тако и оних, које важе посебице у свакој појединој (грађанском, кривичном, итд. праву). У погледу осталих правних норми које су његов састојак и које се изводе из оних општих правних норми или принципа, оно је променљиво, неуниверзално (национално) право, зависиће од особености потреба егзистенције сваког појединог друштва-државе и проистицаће из оних општих природно-правних принципа у наслону на ове потребе. Има на тај начин два дела или два система природног права: један основни, који је универзалан и историјски непроменљив (вечан), дакле, апсолутан (апсолутно природно право) и један секундаран (додатан), који је националан и историјски променљив, дакле релативан (релативно или еволутивно природно право)“.²⁶

24 Тома Живановић, *наведено дело*, стр. 627 и сл.

25 Стеван Врачар, *наведено дело*, стр. 265–358 и стр. 463–475.

26 Тома Живановић, *наведено дело*, стр. 609.

ПРАВЕДНО ПРАВО БОЖИДАРА С. МАРКОВИЋА

У нешто другачијем правничком и научном руху, идеју праведног права браниће Божидар С. Марковић, доследно и културно, са научним и личним интегритетом.²⁷

Париску докторску дисертацију посвећену односима правде и позитивног права,²⁸ филозоф права Божидар С. Марковић, својим каснијим опусом, претвориће у животну дисертацију. Базиће се, дакле, проблемима правде, правичности и позитивног права.

И ево исхода: изградио је неку врсту теоријског кодекса или теоријског Закона 12 таблица нашег времена.²⁹ Тако: – у првобитном природном стању правду сачињава биолошка правда у којој владају сурови закони борбе за живот, природног одабирања и право јачега, и на основу којих велике рибе једу мале – али је та сирова биолошка правда у наше време измењена, хуманизована и оплемењена метафизичким, етичким, рационалним и осталим људским вредностима и мерилима; – врховни критеријум и сврха праведног је одржавање и усавршавање људског живота у складу са опстанком и развојем друштвене заједнице; – тај врховни критеријум праведног је битно релативан и променљив услед непостојаности друштвене истине и еволуције друштвеног живота, које током времена доводе до несклада између друштвеног схватања правде и позитивног права; – правда означава једнако поступање према једнаким стварима и неједнако поступање према неједнаким ства-

27 Данило Н. Баста, „Похвала једној доследности“ (*Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1–2, 1993): „Прилике су биле против њега, али је он ипак успео да остави дело које значи драгоцен допринос и може служити истовремено као узор и као подстицај за даљи рад млађих поколења. Као и Ђорђе Тасић, проф. Марковић је симбол онога што смо могли имати у областима у којима су деловали и што је наша несрећна историја онемогућила. Упркос злој судбини, проф. Марковић је ипак учинио довољно да остави значајан прилог нашој науци и заслужи признање и захвалност наше просвећене јавности.“

28 Bojidar S. Markovich, *Essai sur les rapports entre la notion de justice et l'élaboration du droit privé positif*, Paris, Librairie Arthur Rousseau, 1930. Та теза је после одбране оцењена од стране испитне комисије највишом оценом и била је задржана за конкурс најбољих теза брањених у школској 1929–1930. на париском Правном факултету. Исте, 1930. године, тезу је објавила на француском језику и правничка књижара Артур Русо, као XVIII књигу своје Колекције теоријских и практичних расправа иностраног, упоредног и међународног права. Захваљујући тој околности, теза је доцније навођена у иностраној правној литератури.

29 Копаоничка школа природног права одржала је од 12. до 15. XII 1994. године Саветовање са темом „Правда и постојеће право“, за које је било припремљено 130 реферата који су публиковани у два тома часописа *Правни животи* (бр. 9–10 и бр. 11–12, 1994), распоређени у одговарајуће тематске области. Саветовање је било посвећено животном опусу Божидара С. Марковића. Том приликом, професор Марковић је писмено саопштио закључке свог дугогодишњег рада на пољу правде, правичности и позитивног права, и то у облику неке врсте теоријског кодекса у 12 тачака, што је и публиковано у часопису *Правни животи*, бр. 1–2, 1995. године.

рима сразмерно њиховој неједнакости, а у којој су мери ствари једнаке односно неједнаке оцењује друштво, речима, треба дати свакоме оно што му припада; – правичност је задатак и сврха да позитивно право у конкретним случајевима доводи у склад са друштвеним схватањем праведног, отклањајући нарочито негативне последице статичности и општости правила позитивног права; – несклад између правичности и позитивног права отклања се и тумачењем, аналогизацијом, проширивањем судијске власти и правним стандардима; – позитивно право треба стално да изражава и остварује праведно право и да се прилагођава савременим друштвеним схватањима правде; – један од главних задатака правне науке јесте изграђивање правног метода који ће омогућити да позитивно право буде и остане у што већем складу с друштвеним схватањем правде датог тренутка; – праведно и правично право има највише изгледа да се остварује у демократској држави у којој, захваљујући демократским слободама, долазе до најпотпунијег изражаја сви друштвени чиниоци и све релативне и променљиве друштвене истине и вредности; – демократска држава је услед тога истовремено и најправеднија и најразумнија држава; – социологија као наука о друштвеним фактима и њиховим кретањима је искључиво информативна дисциплина којој недостаје активна идеологија, као таква, она нас обавештава о ономе што јесте а не и о ономе што треба чинити, тј. не обезбеђује нам рационалан прелаз од социолошког индикатива на правни императив; – и, дванаесто, у позитивном праву треба разликовати социолошке норме које спонтано настају у слободном друштву и етатистичке норме које држава прописује друштву силом свог ауторитета, и од којих су прве битно еволутивне, док су друге битно нееволутивне, услед чега при тумачењу и примени тих двеју врста норми настају значајне разлике.

Slobodan Perović*

ORIGINS OF SERBIAN NATURAL LAW PHILOSOPHY

Summary

The influence of theoretical perspectives on natural law among the representatives of the rational theory (Descartes, Kant, Fichte, Hegel) can be found in Serbia as early as the first half of the XIX century. The first significant scholar was Jovan Filipović, and his work „Legal Philosophy“ (1893), then Jovan Sterija Popović, the follower of Kant, who is the author of „Natural Law“ (1841) published only in 1995, more than 150 years after it was written. After this, Dimitrije Matić, the student of Sterija and follower of Hegel, wrote „The Principles of Intellectual State Law“ in which he represents the ideas of the

* Slobodan Perović, PhD, Full professor of the University of Belgrade.

rational concept of natural law. In the first half of the XX century, in the Serbian philosophy of law, including natural law, two great legal scholars have significant roles – Toma Živanović („The system of synthetic philosophy“) and Božidar S. Marković with his numerous works in the area of commercial law.

Key words: *Natural law. – Justice. – Serbia. – Jovan Filipović. – Jovan Sterija Popović. – Dimitrije Matić.*

Slobodan Perović*

DEBUTS DE LA PENSÉE PHILOSOPHIQUE SERBE SUR LE DROIT NATUREL

Résumé

L'influence des doctrines sur le droit naturel, dans le cadre du courant rationnel (Descartes, Kant, Fichte, Hegel) a ses échos en Serbie dès la première moitié du XIXe siècle. Le premier théoricien significatif c'est d'abord Jovan Filipovic avec sa Philosophie du droit (1893) et puis Jovan Sterija Popović, qui, en tant qu'adepte de Kant, est l'auteur d'un ouvrage sur le Droit naturel (1841) qui d'ailleurs ne sera publié qu'en 1995, donc, plus de 150 ans après sa parution. Par la suite, Dimitrije Matić, contemporain et élève de Sterija, et adepte d'Hegel, a fait paraître les Principes du droit public raisonné où ils exposera les idées d'une conception rationnelle du droit naturel. Dans la première moitié du XXe siècle, dans la philosophie serbe du droit en général et du droit naturel en particulier, une place importante est occupée par les uvres scientifiques de deux grands juristes – Toma Givanovitch (Le système de la philosophie synthétique) et Bozidar S. Markovitch avec ses uvres traitant des rapports entre le Droit et la Justice.

Mots-clés: *Droit naturel. – Justice. – Serbie. – Jovan Filipović. – Jovan Sterija Popović. – Dimitrije Matić*

Slobodan Perović*

KEIMEN DES SERBISCHEN PHILOSOPHISCHEN GEDANKENS ÜBER NATURRECHT

Zusammenfassung

Der Einfluss von theoretischen Auffassungen über Naturrecht im Rahmen der rationalistischen Gedankenrichtung (Descartes, Kant, Fichte,

* Dr. Slobodan Perović, professeur d'Université.

** Dr. Slobodan Perović, Professor der Universität.

Hegel) ist in Serbien schon in der ersten Hälfte des 19. Jh. bemerkbar. Der erste bedeutende Theoretiker war Jovan Filipović mit seiner *Rechtsphilosophie* (1893), später auch Jovan Sterija Popovic, welcher, als Nachfolger Kants, sein Werk *Naturrecht* (1842) geschaffen hatte, das erst 1995 veröffentlicht wird, mehr als 150 Jahre also nach seinem Entstehen. Anschließend wird Dimitrije Matic, Sterijas Zeitgenosse und Schüler und Hegels Nachfolger, das Werk unter dem Titel *Grundsätze des vernünftigen Staatsrechts* schaffen, in dem er die Ideen der rationalistischen Konzeption des Naturrechts vertritt. In der ersten Hälfte des 20. Jh. bekommen in der serbischen Rechtsphilosophie, aber auch im Naturrecht, wissenschaftliche Werke von zwei großen Denkern der Rechtswissenschaften eine bedeutende Stelle – Toma Živanovic (*System der synthetischen Philosophie*) und Bozidar S. Markovic mit seinen zahlreichen Werken im Gebiet des gerechten Rechts.

Hauptwörter: *Das Naturrecht. – Die Gerechtigkeit. – Serbien. – Jovan Filipović. – Jovan Sterija Popovic. – Dimitrije Matic.*